

Cseke Gábor

MIT ÜZEN A MALMAISON FOGLEYA?

A címet elsősorban *blikkfangos* hangzása miatt biggyesztettem írásom homlokára, fontosnak tartván, hogy lehetőleg minél többen elolvassák az alábbiakat. Még akkor is, ha nem értenek vele egyet. (Egy biztos: közömbösek nem maradnak.)

Ahogy aztán a gondolatok és a tényanyag összeillesztésében haladtam előre, úgy bizonyosodtam meg mind jobban arról, hogy végtére a címből indul ki minden, s ha nem is teljességgel oda tér vissza, de illő foglalatata annak a kései számvetésnek, amit dr. Petru Groza (bizonyos időszakokban, nagy előszeretettel akár Gróza Péter is) néhai erdélyi ügyvéd, politikus, volt román miniszterelnök történelmi szerepe, helye, értékelése kivált belőlem.

Írásom tárgyának apropója roppant prózai: a csíkszeredai Kájoni János Megyei Könyvtár új, illőbb környezetbe költöztetése után, az igen gazdag állomány végre egy helyre került, és ezzel áttekinthetőbbé is vált. A könnyen megközelíthető szabadpolcok között járkálva-nézéldöve az első napokban, időnként találomra, kiemeltem egy-egy szerény, idő koptatta kötetet; így került kezembe dr. Gróza Péter: *A börtön homályában (Corvinus kiadás)* című vaskos memoárja is.

Megfigyeltem, hogy a börtönfeljegyzések eredendően népszerű olvasmányok: elvégre nem mindennapi emberek nem mindennapi helyzetben született nem mindennapi gondolatait kínálják. Ez esetben azonban mind a szerző, mind a börtöntéma együttesen is az újdonság erejével hatottak, legalábbis számomra. Úgy vettem ezért magamhoz a könyvet, hogy reméltem: általa ki tudja milyen, addig kevésbé ismert információk birtokába kerülök. Égtem a kíváncsiságtól: mit üzenhetett e könyvvel olvasóinak a magyarság által is jól ismert politikus – méghozzá a börtön mélyéről?

EGY BÖRTÖN VENDÉGSZERETETE

Olvasni kezdtem, és az illúzió lepkéje fokozatosan elszállt: maradt a pöre valóság. A tény, hogy az egykori, a második világháború utáni Románia első, demokratikus kormányának nevezett Groza-kabinet

vezetője, dr. Petru Groza börtönkrónikája 1945-ben jelent meg (magyar nyelven is), a vonatkozó események alig egy bő hónapot fognak át, az Ekésfrontot vezető dévai ügyvéd tulajdonképpen 1943. december 26. és 1944. január 30-a között volt a bukaresti Malmaison börtön lakója, amelyet a közvélekedés akkoriban amolyan „úri fogdaként” tartott számon. A börtön lakóit ugyan rács mögött tartották, de sorsuk távolról sem volt annyira embertelenül rideg, mint a közönséges büntetés-végrehajtási intézmények zömében.

A bukaresti Malmaison – hangzatos nevével III. Napóleon szépséges franciaországi kastélyát idézi – valamikor a XIX. században Cuza román fejedelem utasítására a Bukarest védelmére rendelt lovasság laktanyája volt. Később egyéb fegyvernemek is helyet kaptak a kaszárnyában, továbbá egy katonai törvényszék, majd állambiztonsági fogda is működött benne. A huszadik század negyvenes éveitől kezdve egészen a hatvanas évekig, a politikai elit bebörtönzött tagjait látták itt vendégül, hosszabb-rövidebb ideig, s ha úgy hozta a szükség, akár kegyetlenül meg is kínozták őket. (A dokumentumok szerint mások mellett itt vallatták egy időben Iuliu Maniut, Ion Mihalachet, Nicolae Penescut és Corneliu Coposut, a Nemzeti Parasztpárt kiemelkedő vezetőit is.)

Groza az Ekésfront vezetőjeként került a titkosrendőrség célkeresztjébe, mégpedig azért, hogy a Román Kommunista Párt egy csoportjának lebukásakor olyan bizalmas iratok kerültek a karhatalom kezébe, melyekből következtetni lehetett, hogy a kommunisták az Ekésfronttól rendszeres pénzügyi támogatást kaptak. Ennek tisztázására, illetve a Grozáék politikai besározása végett tartották fogva Bukarestben pár héten át az akkor Déván élő ügyvédet, aki a Malmaison kényszerű vendégszeretetét kihasználva, illetve a „ház” kivételező könnyítéseivel élve, papírra vetette börtönélményeinek summáját.

A történelmi igazsághoz tartozik, hogy a könyv piacra kerülése látványosan egybeesik azzal az 1945. márciusi dátummal, amikor is Bukarestben hatalomra került az úgynevezett Groza-kormány, s országvilág előtt segítette azt sugallni (amit a korabeli jelszavakon túl a későbbi szlogenek is évtizedeken át hirdettek), hogy a dr. Petru Groza/Gróza Péter kabinetje az egész romániai lakosság érdekeit képviseli és óvja, a lehető legdemokratikusabb módon.

LEHET-E HINNI GROZÁNAK?

A kérdést tárgyaló források, bár többféle megközelítésben is igyekeztek felfedni e nem mindennapi politikusi személyiség ellentmondásos, összetett szerepét Románia huszadik századi történelmében, a román és a magyar nép közötti kapcsolatrendszer alakulásában, zömmel erősen hézagosak és rendszerint egysíkúak; hol inkább dr. Petru Groza pozitív szerepét emelik ki adott történelmi összefüggésrendszerben, hol pedig a mai, az 1989-es rendszerváltozás utáni nézőpontból politikai szereplésének konjunkturális, demagóg jellegére helyezik a hangsúlyt, a kommunisták szekértolójának és kiszolgálójának tartják. Jellemző, hogy az 1989. december végi romániai változások egyik első „fegyverténye” közé tartozott a bukaresti, illetve a dévai Groza-szobor ledöntése, amelyeket minden további nélkül önkényuralmi jelképekként kezeltek.

(Beke György: *Groza faluja* című, 2002-ben a *Hitel* 4. számában közölt riportjában jelzi: a dévai szobor talapzatát kezdetben Sztálinnak szánták, de a szándékból már nem lett valóság a személyi kultusz időközben történt hivatalos megbélyegzése miatt, ezért aztán az 1958-ban elhunyt Petru Groza bronzalakja került a fölöslegessé vált talapzatra.)

Ki is volt hát ez a magyarul igen jól beszélő, magyar iskolákban nevelkedett, román ortodox papi családból származó, sikeres ügyvéd, aki az első világháborútól haláláig terjedő pályafutása során – a megfigyelők szerint – minden politikai kutyaszorítóból szerencsésen és sértetlenül került ki, s aki a börtönéletbe is éppen csak belekóstolt? Beke György említett riportja számos kérdést gyűjt össze s vet fel maga a szerző is ezzel kapcsolatosan, kortársak vallomásaira, nyilatkozatokra és többé-kevésbé megalapozott állításokra hivatkozva.

Fő kérdése az: lehet-e hinni annak a Grozának, aki a trianoni döntés után, merészen szembe menve román nemzettársai törekvéseivel, fiatal ügyvédként azokat a magyar nagyurakat védi, akiknek felosztott birtokaiból román szabadparasztokat jutalmazott a bukaresti hatalom? (Igaz, hogy ügyvédként nem sok kliensének képes megadni a győzelem elégtételét, viszont az eredménytelenül elvégzett ügyvédi munkát is honorálni kellett, Groza tehát üzletszerűen így is, úgy is jól járt, rendszerint nem maradt hoppon.)

Komoly szerelmi kapcsolat alakul ki ez idő tájt a Déván műkedvelős-ködő magyar-örmény operettprimadonna, Kabdebó Duci és a fiatal ügyvéd között, ám Groza családja ellenzi viszonyukat, s az érzelmeiben csalódott díva Kolozsváron, Janovics Jenő társulatánál keres és talál vigaszt. (A Grozával való kapcsolatból születik 1923-ban Kolozsvár egyik majdani vezető színésznője, Bisztrai Mária.)

Később, úgy egy évtized múltán, ugyanazoknak az erdélyi parasztnak az élére állva, akik ellen pereskedett, a Maniuekkal szemben álló Ekésfrontot szervezi, s az erdélyi magyar haladó erőket egyesítő MADOSZ-szal szövetezik... Egyesek állítják, hogy rövid ideig a jobb-oldallal is kacérkodott. Averescu marsall kormányaiban két ízben is miniszteri tárcát kapott... A háború kitörése után bekövetkezik aztán közeledése a kommunistákhoz, amelynek végkifejletként 1945 tavaszán a moszkvai vezetés őt szemeli ki arra, hogy a Románia számára vesztesnek ígérkező háborúból végül szerencsésen kikerülő ország „demokrata miniszterelnöke” legyen.

E felvillantott, jócskán „meredek” fordulatok Groza életútján érthetően ma is fölkeltek mind a román, mind a magyar történészek érdeklődését. Beke megfogalmazásában: „Román kutatók 1989-et követően gyakran latolgatják, hogy miért éppen ez a viharos múltú polgári politikus lett Moszkva választottja 1945 márciusában a román kormányfői tisztségre. Éppen azért, mert polgári politikusként »kezesség« lehetett a Nyugat számára, hogy nem a párt-diktatúra, hanem a demokrácia felé vezet Romániát? Rugalmas politikus, aki nem tiltakozik, ha helyette Moszkva igazán bizalmi emberei kormányoznak? Szempont lehetett az is, hogy »magyar múltja« csillapítja az erdélyi magyarok fájdalmát, amiért ismét kisebbségi sorba taszítják őket?”

A kérdések jogosak, ugyanakkor töprengésre késztetnek. Beke Györgyhez hasonlóan pedig ezúttal mi is spekulálunk.

Annyi bizonyos, hogy nemzetársai zömének szemében Groza soha nem volt eléggé román. Számos olyan gesztusértékű tettet lehet a szemére hányni, amivel úgymond kilógott a sorból, „elárulta” nemzetét. Másfelől, a magyar köztudat – leszámítva a múltó rokonszenyhez kötődő népszerűséget – ma többnyire megbélyegzően minimalizálja, sőt elutasítja Groza közeledésének tényeit a magyarsághoz, színjátékként, képmutatásként könyveli el az ügyvéd magyar-barátkozását, amelyből csak egyes magyar ismerősei (pl. Balogh Edgár, de mások is) terem-

tettek valóságos Groza-kultuszt, s e kultusznak ma is tapasztalható maradék nyomai ott élnek az erdélyiek tudatában. Maga az a tény, hogy igen sok forrásban a volt miniszterelnök magyaros nevével lelhető fel s maradt fenn a köztudatban, egyesek szerint azt jelzi, hogy Grozából valakik tudatosan próbáltak „jó magyar embert” faragni (ahogy például Verne Gyuláról vagy May Károlyról sikerült a pusztá elnevezéssel sok emberrel elhitetni, hogy magyar identitásúak), de ő erre méltatlannak bizonyult.

Így igaz: a románnak nem túl jó, magyarnak nem eléggé magyar Petru Groza / Gróza Péter törvényszerűen osztozott azoknak a sorsában, akik a két, erőteljesen karakteres, jól elkülönülő entitás között megpróbálták közvetíteni és közelíteni, a szokásosnál nagyobb empátiát mutatni mindkét irányba. Született ügyvéd volt, és ez minden cselekedetében megnyilvánult. Nem a frontális küzdelem, nem a kiállítás, a politikai következetesség harcos stratégiáit követte, hanem taktikázott, helyezkedett, az ellenfél gyenge pontjait keresve, mindegyre a pillanatnyi esélyekkel számolva. Mindezek a sajátos karakterjegyek megtalálhatók a Malmaison börtönben írt feljegyzések mélyén, még akkor is, ha a Groza által papírra vetettek stílusa meglehetősen dagályos, patetikus. Olykor az az érzésünk, mintha a szerző tükör előtt állva a közönségnek játszana.

Üzenhet-e hát számunkra egyáltalán valami komolyat a Malmaison foglya?

Számomra a börtönnaplóból ma is igen tanulságos az a rövid kitérő, amelyből az világlik ki: Groza fokozatosan, az átélt események közvetlen hatására ébred rá, arra, hogy a faj, az etnikai eredet önmagában nem értékhozó, csak amennyiben általános emberi kvalitásokkal párosul. A börtönben, lengyel elítéltek szomszédságába kerülve, összeharagodik velük, megismeri szokásaikat, gondolkodásmódjukat. Az alább olvasható feljegyzése is ennek az élménynek a lenyomata...

FAJ, ETNIKAI EREDET

Séta után Tulatzko barátommal együtt meglátogattuk a két lengyel nőt. Cellájuk ajtaja nyitva áll: éppen a kis szekéren levő üstből mernek maguknak. Jó étvágyat kívánunk nekik.

Befejezünk egy beszélgetést, amellyel észrevétlenül egy délelőtt telt el. Ilyen módon elfelejtetem, ami közvetlen közelemben és tőlem távol történik...

A rendelkezés: „mindenki a cellájába” végigsüvít a folyosón; visszahúzódom a cellámba, és írni kezdek. Még egyet megtudtam Tulatzkotól: Ciprian Porumbescu, a nagy román zeneszerző szintén lengyel volt. Golebronzkynak született, nevét később változtatta meg. Még egy oldal az igazság könyvében, amely bizonyítja, hogy az értékek a faj határain túl emelkednek, a biológiai vonal által megállapított határon, amely túl primitív és túl szűk ahhoz, semhogy korlátokat szabhasson az emberi lángelmének.

Vajon kivel lehetne helyettesíteni a magyar irodalomban és történelemben a magyarok legnagyobb költőjét és ugyanakkor az 1848-as forradalom lelkesítőjét: Petőfit, aki görögkeleti szerbnek született és bölcsőjében Petrovics nevet viselt? Kivel helyettesíthetnék a németek a „nem-árja” Heinét? Hát a spanyolok Thetocopulost, „El Greco”-t?

Lapozzatok végig az emberiség művelődési és gazdasági történetét és számítsátok ki a veszteséget, amelyet egyes népek és általában az emberiség szenvedett volna, ha bölcsőjében megfojtana vagy máglyán elégetne minden más-etnikai eredetű, vagy más-fajú embert. Az úr, amely egy ilyen elképzelt csonkítás következtében tátongana, akkora lenne, hogy nem lehetne betömni az összes „fajtiszta” fejekkel.

Jelen pillanatban a fajt kritériumnak vehetjük, de nem embereknél, hanem állatoknál, ahol egy yorki sertés fölébe helyezendő a „mangalica” fajtának, anélkül hogy ez az első felsőbbrendűségét, „über alles”-t jelentené.

Gobineau az ő „Értekezés a fajok egyenlőtlenségéről” szóló művével nagy tévedés spekulánása volt, amelyet aztán Hitler százszázalékos örületté fejlesztett. Én azt mondanám: tiszta örület (vagyis műrost nélküli).

SZITOKSZÓ-E A GÜZÜ?

Erőteljes anekdotikussága és kihegyezett áthallásai ellenére hitelesnek kell tekintenünk a börtönnapló ama fejezetének (Güzü) üzenetét is, melyben egykori magyar kollégiumi élményeit felidézve, leírja megismerkedését a később egyik legjobb barátjává váló Serestély Béla költővel. Mindketten – még a Trianon előtti időkben vagyunk – a szászvárosi Kún-kollégium kisdiaákjai, kiszolgáltatva a szigorúan merev konviktusi rendnek és a benne élők aljas indulatainak.

Így kerül elő a szinte elfelejtett tárházból egyik volt osztálytársam emléke... Serestély Béla, a poeta.

Szöke, halvány arcának körvonalai mind tisztábbak és immár közelemben érezve őt, görcsösen kapaszkodom belé társnak e nyomott hangulatú estén, nehogy újból magamra hagyjon.

Máris ott kergetőztünk élénk villogással az ódon kollégium udvarán, az iskolanyitás első napján, nekiindulva a gimnázium első osztályának.

A nagy kazal szalmából vaságyainkhoz jól feltöltve szalmazsákjainkat, és nyomogatva, hogy puffadt, kerekded alakjait lepréseljük –, a gyermekcsapat hamarosan összegabalyodik, és se vége, se hossza csínyjeinknek...

Ettől holtfáradtan hív össze szobáinkba „silentium”-ra az öreg kis harang visítő nyelve. 8-as számú szobánkban (akaratlanul mostani „szobám” számára gondolok, de hamarosan elkergetem e zavaró gondolatot) körül-üljük kilencen a bicskával agyonfaragott hosszú, kerekded asztalt, a „publicá”-t. Felette a fehérre meszelt mennyezetről lelógó petróleumlámpa szagosan világítja körül a falak melletti emeletes vaságyakat, a vastag falba mélyen beépített kolostorszerű ívboltos folyosóra nyíló öreg faajtót, a szemben levő fal mellett szerényen meghúzódó külön két kis asztalt, egy-egy sor könyvvel, amelyek előtt a figyelő „primárius” 8-ik osztályos, az öblös hangú, két méter magasságú Bodor Aladár, későbbi tanárom, majd a pesti rádión igen aktív propagandista, egyetemi (úgy gondolom) magántanár, foglal helyet.

A két órán át tartó „silentium”, kötelező csend és néma tanulás, amely mellett egy légy zümmögése szinte uralja a szobát, nagy próbára teszi az első diáknap izgalmaiktól fáradt nebulókat, akik csak most ismerkednek meg a klasszikus fegyelmi kollégiumi internátus szigorú korlátozásaival.

Nem csoda, hogy az álommal inam szakadtából birkózva – elaludtam... Beleestem az első kihágásba: aludni – horribile dictu – a silentium alatt a „publicánál”!

Erős oldalba lökés riasztott fel álomból: Serestély Béla barátom lökött oldalba, riadtan meresztve ő is két kék szemét rám, ösztönösen számolva azzal, hogy nem maradok adósa, miután napközben saját bőrén tapasztalta ki izmaitam s verekedő hajlamaimat.

„Ébredj fel, mit alszol, mint egy güzü!”, szólt hozzám gépiesen, zavartan, szinte sűgva.

„GÜZÜ?!”

Akkoriban, mint régi román papi család sarja, dákó-román sovíniszta tradíciókkal terhelt légkörben nevelkedve, magyar nyelvismereteim nagyon kezdetlegesek voltak. Nem illett túl jól és túl sokat magyarul beszélni.

Mindenesetre a két „ü” számomra kemény ízt adtak az ismeretlen szónak. Bizonyára egy durva sértés, amelyet nem lehet megtorlatlanul elviselni. Tehát: hirtelen pofon vágtam Serestély Bélát. Az ódon háló és tanulószoba boltíves falai között, a szigorú kollégiumi fegyelem jegyében, néma csendben, suttogás nélkül lepergő esti silentium órák alatt, amikor az asztal körüli hallgatag tanulást csak egy-egy légy zümmögése zavarta meg, egy egészséges pofon csattanása hallatlan, talán csak évszázadonként előforduló esemény. A nemzedékek során fegyvelmezett diákok el sem képzeltek, hogy ilyesvalami lehetséges.

Az egész asztal körüli gyerekcsoport fölriadt, a külön kis asztalnál könyve fölé hajló, a hosszú pápaszemes szobafőnök, Bodor Aladár felé meresztve szemeiket. Várták, most már velem együtt, cselekedetem végzetes következményét. Ez nem is késett.

A primárius hirtelen talpon termett. Csak ekkor láttam, milyen óriás. Hozzám lépett, magasra emelve 2 méteres termetéhez szabott jobb karját. Összehúztam magamat, s vártam, hogy lecsapjon, úgy látszik azonban, meggondolta magát, ez amúgy is poéta lelkű későbbi tanárom –, s leeresztve karját, odaszólt Serestély Bélához: „pofont kaptál, hát azonnal add vissza!”

A később szintén költővé vedlett, amúgy is vékonypénzű Béla barátom e parancsnak szolgálai eleget tett, és jobb tenyerével félénken végigsimogatta bal arcomat. Én bensőmben teljesen meg voltam elégedve, viszont primáriusunk újból haragra gyúlt, látva, hogy megbüntetésem ily formában nem sikerült, s talán öntudat alatt hajtva a nagyok ösztönétől, a gyengébbekkel, kicsinyekkel elbánni – ráförmedt Bélára: „Te számár, hát ez pofon? Te ilyet kaptál?”

Majd hozzám fordulva: „Te Groza, adj még egyet neki, hadd tanulja meg, mi az a pofon!”

És én voltam elég oktondi ahhoz, hogy kívánságának eleget tegyek. Most már felbátorítva, hatalmasan újból pofon vágtam Bélát, ki sírásra fakadt.

E naiúságomra ráfizettem. A primárius most már kitanította Bélát.

„Látod, most megtanultad, mi az a pofon. Tehát ebből adj vissza neki annyit, ahányat akarsz.”

Poéta ide, poéta oda, a sírással vegyes dühbe gurult is emberré vedlett, s miután nem volt szabad védekezni, egymásután rakta mindkét arcomra két kezével a pofonokat fokozott gyakorlottsággal. Ettől a zuhatagtól most már magam is sírásra fakadtam.

A tízórai csengetés szalmazsákos vaságyainkba kergetett, én mint módosabb fiú a felső ágyba (évi 8 forintos), Béla a szegény piski nótárius fia az alsóba (4 forintos), amelyet nyikorgó kerekein húzott ki a felső alól.

Egy ilyen jól megrendezett sírás után mély gyermekálmainkba merültünk.

Reggel 5 órakor a harangszónál félálomban csúsztam le a magas ágyról, rálépve a még alvó Béla lábaira. Reám meredt fölnyitott szemével, és én bocsánatot kértem – „nem akartam”.

A harag még romlatlan lelkeink melegében hamar felengedett, miként a hó a sugárzó napfényben, s hajlamoson a teljes kibékülésre, Béla hozzám szólt: „Nem baj, de miért ütöttél pofon az este?”

„Hát te miért böktél oldalba, de ez még hagyján, miért sértettél meg azzal, hogy – hogy is mondtad –, güzünek címeztél?”

„A primárius, miközben aludtál, rám parancsolt, hogy ébresszelek fel egy oldalbalökéssel, s kérdezzelek meg, hogy miért alszol, mint egy güzü. Mit tehettem mást, mint hallgatni parancsára”.

„Hja, úgy – hanem mondd csak te Béla, mi az, hogy güzü?”

„Magam sem tudom” – válaszolt Béla.

Elámultam. Hát mi, két értelmetlen, naiv kisgyermek, agyonpofoztuk egymást valamiért, amit egyikünk sem ért, olyan dologért, amiről fogalmunk sincs, amit csak hórihorgas primáriusunk tud és rendez meg, kedvtelésből, avagy ami nem kevésbé vigasztaló ránk, az erősebb hatalmi vággyából.

Keserű lett a szánk íze, s napközben kísértve a gondolattól, keresgéltnük a güzü szót szótárakban, amíg rá nem akadtunk. S csak akkor várt ránk az igazi kiábrándulás: a güzü szó, dacára a két ü-nek, nem is olyan sértő. E nevet egy kis félénk, vörös mezei egérke viseli, kedves, teljesen ártalmatlan állat, amelynek csak egy hibája van; sokat alszik.

E kis történetet, amely egy időben elmosódott emlékezetemben, Serestély Béla barátom elevenítette fel, jegyezzük meg a napot, 1938. január 1-jén hozzám írt levelében újesztendei jókívánságul.

Ő most is költői lélek, s mint emlékszem, így vezeti be sorait:

„Emlékszel, Péter? Kollégiumunk öreg igazgatója minden tanév végén így vezette be ünnepi záróbeszédét: »Hullatja levelét az Idő vén fája«, elfelejtve, hogy az előző esztendőekben ezt már többször elmondotta, vagy talán belénk akarta vésni a mulandóság gondolatát...”

„Tudod-e Péter, hogy immár 44-szer hullatja a vén fa levelét azóta, hogy mi a kollégiumi első estén megismerkedtünk, illetve mint illik, összepofozkodtunk a »güzü« miatt? Oly alaposan, hogy azután ámulva állapítottuk

meg, hogy egyikünk sem tudta, mi az a güzü... De aztán a ráébredés e valóságra, mint szinte természetes reakciója az emberi léleknek, annál közelebb hozott minket, és e pofozkodás egy egész életre megalapította barátságunkat”.

Elmerengtem Béla barátomnak e hosszú, szép levelén, a múltnak emlékein, s tovább fűzve gondolataimat, válaszoltam neki postafordultával:

„...felidézted boldog gyermekkorunk emlékeit, kedves Béla barátom, elmerengtem rajtok, s az idő múlásán, de csak rövid időre, miután én kevésbé vagyok költő, s megmaradok annak, ami vagyok, javíthatatlan politikusnak, s megrögzött hívének eszméknek, amelyekért ma még nehéz, viszontagságos harcot kell folytatnunk, de holnap valósággá válnak”.

„A mi fajta mesterségünk annyira vérünk ké válik, hogy mindenütt és mindig a mindenkori élet legapróbb élményeit, vagy eseményeit, amelyek mellett a nálunknál boldogabb halandók észrevétlenül haladnak el – eszméink büvkörébe vonjuk, megvilágításában vizsgáljuk, elemezzük. Ne csodálkozz hát, hogy kisdíák élményünk is népi vonatkozásban foglalkoztatja most agyamat, s ezuton elindulva a két magyar és román kisdíák afférján, a két nép, a magyar és román nép összejördülésének szimbólumává válik, és kettónknek egykori kis verekedése eszméink lencséje alatt mikroszkopikusan tükrözi vissza népeink nagy tragédiáját”.

A történelem során haj, de sokszor pofozkodott össze e két nép, amelyet az emberiség nagy, terített asztalánál, hiszen földgömbünk oly busásan gazdag, a végzet épp úgy egymás mellé ültetett, amiként egykoron minket, a szászvárosi vén kollégium „publicájánál”.

Keserüvé tette egymás életét dolgokért, amelyeket nem ismert s nem értett, ügyért, amely nem az ő ügyük volt, hanem másoké, a hatalmasoké – hiszen az egyén és a kollektív lélek ösztönös hajlamai oly azonosak – ahogy a mi verekedésünk is végeredményben az óriás Bodor Aladár primáriusunk ügye volt.

De erre csak későn jöttünk rá. Ha előbb tudtuk volna, bezzeg nem telt volna kedve a nagynak, a hatalmasnak, s megkíméltük volna magunkat is kölcsönösen a bajtól...

Vizsgálva közös történelmünk lapjait, leépítve e történelemből mindazt, ami romantika vagy célzatos hamisítás, összetűzéseink okait és eredményeit, kinyomozva azon érdekeket, amelyeket ezen összetűzéseinkkel öntudatlanul szolgáltunk, hej, de sokszor véreztünk olyan ügyekért, amelyek mindkét nép számára „güzü” volt.

De folytatom 1938. évi újesztendei leveletem: „Kedves Béla barátom, amely szomorúsággal állapítom meg mindezt a múltra vonatkozóan, épp oly tragikus bizonyossággal látom előre azt, hogy sajnos, nem is olyan messzi a sovinizmus, faji gyűlölet, viláгурalmi törekvések, és hogy egynéhány örült, történelmet csinálni akaró »vezér« háborús készülődéseinek légkörében még egyszer össze fogunk pofozkodni. E két nép még egyszer hagyni fogja magát egymásra uszítani egy viláгурalmi vágtyól hajszolt harmadik által. A történelem egy újabb lapot tartogat a végtelen szenvedéseknek, annyi ember szerencsétlenségének mindkét nép részéről, egymást gyűlölve, egymás sírját ásva azért, hogy későre, közös szerencsétlenségük füstölgő romjain megállapítsák, miszerint mások érdekében történt mindez, mások vak eszközei voltak.

Azonban amilyen biztonsággal látható előre ezen újabb pofozkodás, épp olyan rendíthetetlenül bízom abban, hogy méreteinél és különös történelmi adottságánál fogva ez az összepofozkodás olyan tanulságos lesz, eredményeiben annyira felvilágosító, hogy egyszersmind az utolsó lesz.

Rá fog jönni most az egyszer e két nép, hogy mindaz, amiért egymás szenvedését okozták, nekik kölcsönösen »güzü« volt!

E rájövés lesz a nagy nap a két nép életében, határkő, amely az egymásra találás, a békés együttélés, a jó szomszédi viszony, az egymást kiegészítő békés termelőmunka új korszakát jelzi...”

A tanulság nyilvánvaló, s nincs miért megfejljük a szerző által hozzátoldott, aktualizált elmékedésekkel, további konklúziókkal. E bevallott népbarátság koronatanúja, a költő Serestély Béla, aki végül is nem futott be látványos irodalmi karriert, s mindvégig vasúti tisztviselő maradt, tíz évvel élve túl barátját, valószínűleg ma sem tiltakozna a fenti beállítás ellen, hiszen az életnek ugyanazt az iskoláját járta ki, mint egykori osztálytársa, tovább inkasszálva a meg nem érdemelt történelmi pofonokat.

GROZA-IDÉZÉS TANÚSÁGTÉTELLEL

A vaskos börtönnaplóban a szerző külön fejezetet (*Két nép szenvedése*) szentel a román–magyar együttéléstről szóló gondolatainak. Feltételezem, hogy ez a tucatnyi könyvoldal az, amiért a könyvnek (jóval) később újabb kiadása látott napvilágot magyar nyelven. 1986-ban a *Közös dolgaink* című sorozatban jelent meg a Gondolat Kiadónál, s fontos

hivatkozási pont olyan jeles költőnk eszmei fejlődésében, mint amilyen Kányádi Sándor.

Vörös István a költő 75. születésnapjára írt tanulmánya (A „röstellt” versek természetrajza. Kányádi Sándor pályakezdéséről. In *Tiszatáj*, 2004. május) bőven idéz e fejezetből, mint a román–magyar együttélés máig érvényes alapelveiből:

Azt mondtam: ez a két nép a történelem keresztútjain mindig mint ellenség találkozott akkor, amikor érdekük szerint egymás mellett kellett volna állniuk. Történelmük tárgyilagos vizsgálata kétségtelenül ehhez a következtetéshez vezet – mint ahogy a történelem vakmerő és elfogott meghamisításának sikerült elsötétítenie a nemzedékek ítélőképességét, amikor mesterségesen táplálta az örök ellenségeskedés és gyűlölködés hagyományát. [...] Amikor átléptem ezeket a szűk határokat [a családi nevelés hasonló szemléletű korlátairól van szó – V. I.], felvettem az érintkezést a széles nagyvilággal, bejártam az akkori civilizáció nagy központjait és mindenekfelett tágabb látókört és távlatot nyertem – a sötétség szétszóródott és a gyűlölet elolvadt, mint a hó a napon. [...] Így módon sikerült rájönnöm, hogy a román és a magyar nép közötti megértés nemcsak lehetséges – mivel a szomszédság és a történelmi együttélés adva van –, de egyenesen kölcsönös boldogságot célzó, lényegbe vágó feltétel és geopolitikai jellegű parancs.

A tanulmány ennél is tovább lép: a Kányádi-féle Groza-idézés – a Beke-féle riporttól eltérően – hangsúlyozottan tanúságtétel is egyben. Nem a jelen szemüvegén át ítéli meg a tegnapi történeteket, hanem a kor viszonyaiba helyezve idézi fel, amit maga is személyesen átélt, hallott, gondolt, tapasztalt annak idején a románoknak nem elég román, magyaroknak nem elég magyar Grozáról. Tény, hogy Kányádi még jól emlékezett: az egykori miniszterelnök szorgalmasan eljárt a kolozsvári színház előadásaira, ahol a lánya főszerepeket játszott, de gyakran lehetett találkozni vele a Bolyai egyetemen is, ahol a szünetekben szóba állt a diákokkal. Kányádi mesélte azt is, hogy Groza elmondta nekik: Sztálin koporsója mellett együtt álltak díszörséget Rákosival, s a váltás után mondta neki, van egy kérése hozzá. Mire Rákosi: Groza Péternek nem lehet olyan kérése, hogy ne teljesítsem. Groza: érettségi találkozó lesz, szeretném, ha ott lenne Nagybaczoni Nagy Vilmos is. Az eredmény: „előkaparták” onnét, ahol deportálva volt, engedték megnőni a haját, a külsejét rendbehozták, és ott is volt a találkozón! [Valójában

– miután házát elvették, nyugdíját megvonták – Nagybacsoni Nagy Vilmos munkásként a Pilisi Parkerdőgazdaságban facsemete ültetéssel foglalkozott, majd amikor onnan is eltávolították, akkor egyszerű kovácsként dolgozott – a szerk. megj.]

Ilyés Gyula vélekedéséről sem szabad megfeledkeznünk, aki 1945 augusztusában, a pár hónapja miniszterelnökként ismert Grozával való tárgyalás után a bukaresti rádiónak így nyilatkozott: „Groza Péterben bátor demokratát, nagyvonalú államférfiút, a dunai népek megbékélésének őszinte hívét ismertem meg, nemcsak a román dolgozók, hanem a magyarok is nyugodtan rábízhatják sorsukat.”

Tény, hogy dr. Petru Groza se szerzőként, se politikusként soha nem tagadta meg, nem magyarázta ki és nem csűrte-csavarta felismerhetlenné azokat az eszméket, amiket a Malmaisonban (ha részben számításból is) papírra vetett, és azután is hangoztatott. Ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy a dogmatikus rendszer keretei közötti személyes tehetetlenségét erényeként kellene elkönyvelnünk.

ELLENTÉTEK HASZONÉLVEZŐIRŐL

A *Két nép szenvedése* című fejezet terjedelmes első része annyiban időszerű, hogy a már ismert történelmi helyzetben az 1848–49-es forradalom és szabadságharc közép-európai tanulságait boncolgatja, latolgatja. Józan és mértéktartó hangja nyugtatólag hat mindkét nép szélsőségei számára. Szó sincs benne a lassan megszokottá váló „vérvádról”, miszerint a magyar szabadságharcosok 40 ezer ártatlan románát mészároltak le Erdélyben, sem ama csúsztatásról, hogy az aradi vértanúk tulajdonképpen az erdélyi románság véreskezű gyilkosai lettek volna. Dr. Petru Groza határozottan állítja: a Monarchia vezetői, a Habsburgok századokon át ravaszul kijátszották egymás ellen a különböző népeket. Csakhogy...

A népek emlékezőtehetsége rövid – állítja naplójában Groza –, és ezt a gyengeségét tökéletesen kihasználják ezeknek az ellentéteknek a haszonélvezői országon belül és országon kívül.

Csak így volt lehetséges, hogy egy nép életében aránylag rövid idő múltán Horea lázadásának drámai esetét minden tanulságával együtt elfeledték, és a történelem megismétlődött egy ugyanolyan tragikus végű forradalomban. Iancu mócainak kiábrándulása, melyet ugyanazoknak a Habsburgoknak hálátlansága idézett elő, összesűrítetten jelentkezett a „hegyek királyá-

nak” tragédiájában, aki összeomlott a felelősség terhe alatt abban a pillanatban, amikor a romantikus hősiesség és a hiszevény becsületesség köde szétfoszlott, és átadta helyét a kegyetlen valóságnak, amely ennek a romantikus felfogás számára tökéletesen idegen elemekből állt. És ezeknek az új tanulságoknak ellenére a hiba 1918-ban megismétlődött.

Továbbra is ennek a fatális felfogásnak az útján akarunk haladni, mindörökké visszaesve és elfeledve a múlt tanulságait? El fogunk hát bukni mindannyian, akik felelősek vagyunk a múltnak ezekért a hibáiért?

Kérdéseire az 1940-es esztendő eseményeinek alakulásában keresi a választ. De vajon megtalálja-e? Kövessük együtt a gondolatmenetét:

Próbálok rekonstruálni az 1940. augusztus 31-i bécsi döntés tényeit a tárgyilagos vizsgálódás szemüvegén keresztül, minden előítélettől és szubjektív indokolástól mentesen.

A vasrács, amely a külső világtól, és ezáltal a „döntés” által megindított szerencsétlenségek tömegének árnyékától elválaszt engem, s amely döntés számtalan román és magyar család boldogságát tette tönkre, részre nem hajló, és minden hétköznapi felfogástól mentes ítélet magasságába emel engem.

Az avatatlanok kiabálása nem hatol be ide. Tehát vizsgáljuk meg a tényeket.

Mindenekelőtt ezt a „döntést” mi, románok kértük (illetve Gigurtu, Valer Pop, Manoilescu stb.), minden fenntartás nélkül eleve alávetve magunkat az elfogadott bírák döntésének.

Amikor azután jellegének megfelelően, a megfellebbezhetetlen és végleges ítéletet egyszer kihirdették, kiáltoztunk a fájdalomtól, szabad folyást engedtünk az ebben megvalósult igazságtalanság fölött érzett felháborodásunknak, és utólagos reparációkat kerestünk saját számlánkra, az ítélet keretein kívül. Beszédes példakkal rendelkezünk éppen azok számára is, akik ebben az ügyben a legérdekeltebbek.

A szöveg [a bécsi döntés szerződésének szövege – a szerk.] például világosan előírta, hogy a közjavak, az összes állampolgárok – tehát a köztisztviselőkkel bezárólag –, a helyükön maradnak mindaddig, amíg az ítélet rendelkezéseinek keretében a leltározást és a magyar vagy román állampolgárságnak meghatározott időpontig való optálását illetőleg a végleges szabályozás megtörténik. Mi ellenben, a kormány rendeletére, annak óhaja szerint, mindent, amit tudtunk, hamarosan kiűritettünk, mielőtt még a magyarok elfoglalhatták volna a bírák által nekik ítél

területet. Előttünk végeláthatatlan oszlopokban vonultak teherautók, vonatok, szekerek, az átadott Észak-Erdély felől, a megmaradt Dél-Erdély felé, megrakva bútorokkal, iskolapadokkal, klinikai felszerelésekkel, leszerelt kórházakkal, fantasztikus változatosságban. Két nappal a döntés után a román kormány áthelyezte a magyar származású állami kishivatalnokokat, és csakis ezeket a megmaradt Délről a magyar államnak átadott Északra, azzal a rendelkezéssel, hogy negyvennyolc órán belül induljanak el kijelölt helyükre. Élénken él emlékezetünkben a fájdalmas jeleneteknek végtelen sora: a szerencsétlenek csomagjaikkal a hátukon indultak el, miután ilyen váratlanul kellett elválniuk övéiktől, fészküktől, kis holmijuktól és a tűzhelyüktől, ahol egy egész élet fáradtságával összekuporgattak maguknak valamit, s amely életből 23 évet töltöttek a tőlük most ilyen brutálisan szabadulni akaró román állam szolgálatában. Minden utcasarkon találkoztam velük; vasutasok, pénzügyi és igazságügyi tisztviselők, férfiak és nők, akik könnyes szemmel kérték közbelépésemet, hogy ne dobják ki őket ősz küszöbén az állásaikból és családjuk köréből, amely nem követhette őket az ismeretlenbe. Közbelépéseinkre a szolgálatban lévő főnökök ezt a sztereotip választ adták: „el kellett menniük, mert a miniszter úr távirati rendelkezésével áthelyezte őket.” Sőt mi több, egyes hatóságok írásbeli nyilatkozatokat mutattak fel, melyekben a magyar származású tisztviselő áthelyezését kérte, a nyilatkozatot aláírva. Megengedem, hogy akadtak ilyenek is, akik az Észak-Erdélybe visszatérő magyar uralom gondolatára felforró vérük hangja hívására siettek, hogy ott egy órával hamarabb boldogabbnak érezzék magukat. De a bécsi szöveg, amelyet aláírásukkal elfogadtak és elismertek a román állam szomorú emlékü képviselői, mindkét félre nézve kötelező közös eljárást írt elő arra az esetre, ha az emberek az egyik vagy másik állam állampolgárságára igényt tartanak. Bírói és az ítélet kötelezettségeinek szempontjából – kétségbe nem vonva a jóhiszeműséget – világos, hogy a román kormánynak határozottan vissza kellett volna utasítania az ilyen áthelyezési kérvényeket, amelyek a román uralom alatt maradt állásból egy másik, magyar uralom alá került állásba való átmenetelt célzott.

De a kérvények közül sokat kikényszerítettek a magyar származású tisztviselőktől abban a pánikban telt légkörben, amely az Észak-Erdély elrablása miatt felindult románok uralma alatt maradt magyarokat körülvette. A hatósági ember, különösen a rendőrség és sziguranca embere, kegyetlenül rámeredt a kisebbségi tisztviselőre, ez pedig aláírt és sírt.

A döntés utáni második napon jelen voltam a szomszédos Piski községben a háromszázat meghaladó magyar származású vasutas áthelyezésénél, akiket nagyobb részét még gyermekkorukból ismertem, minthogy állandó érintkezésben voltam a vasúti személyzetnek ezzel a régi telepével (több mint két évtizedig voltam tiszteletbeli elnöke a C. F. R. mechanikusok otthonának, stb.). Megállapíthattam, hogy ezeket a szerencsétleneket túlnyomó részben kényszerítették az aláírásra, s ezek egyhangúan könyörögtek családjaikkal együtt, hogy hagyják őket a helyükön. Természetes volt ezeknek az elkeseredése, amely a szegény, füstös telep csendes utcáit a könnyek völgyévé változtatta. Minden egyszerűségük ellenére tisztában voltak velem, hogy azok az átadott Észak-Erdélyben levő helyek, ahová áthelyezték őket, nem voltak betöltetlenek, így tehát a magyar állam hozzájárulása nélkül az utcán maradnak. Mint ahogy így is történt. Hónapokkal a döntés után ezek közül sokakkal találkoztam, akik Kolozsvár utcáin nyomorúságban, állás nélkül lézengtek.

A kölcsönös gyűlölet hullámai, amiket az ostoba bécsi döntés kavart fel, elárasztottak minden értelmet, elsötétítettek minden agyat és lehetetlenné tettek minden olyan igyekezetet, amely a megindult folyamatot megállíthatta volna. Anélkül, hogy a megkínzott nép észrevette volna, megkezdődött többek között az áthelyezések kevés intelligenciáról tanúskodó ravaszjátéka a román kormány részéről. Ezt a játékot mint azoknak a bűnöknek egyikét fogják majd megbélyegezni, amely annyi család szerencsétlenségét és annyi otthon szétdőlését okozta...

A bécsi döntés után a román Monitorul Oficial megkezdte a magyar származású tisztviselők áthelyezési rendeletének közlését, hogy ilyenformán „törvényes” formát adjon a befejezett ténynek (az igazság az, hogy ezeket a tisztviselőket már jóval előbb túlküldték a határon). De hogy meglegyen a „forma”, a bécsi döntés végrehajtása fölött „örkődő” német-olasz bizottság előtt, a román kormány – amely tudta, hogy ezek az áthelyezések nem felelnek meg a szövegnek – a Monitorul Oficial-ban szeptember 10-én, tehát Bécs után megjelent rendeletekkel, 1940. augusztus 16-i dátummal keltezte. Így tehát a román kormány egy döntés előtti keltezést használt, mintha ezeknek az áthelyezéseknek semmi közük nem lett volna az akkor még előre nem látható bécsi döntéshez. Ha a mi nemzeti önértetünk – túltéve magunkat bármilyen emberi, vagy keresztényi felfogáson, túl a nemzeti sovinizmus határain – elő is írná, hogy együttműködünk a román

kormányval, ez a kormány elzárja az utat ezzel az előrekeltetéssel, amely kegyetlenül leleplezi ravaszságát.

Íme a hibák, sőt több mint hibák – bűnök, amelyek keservesen megbosszulták magukat.

A magyar kormány, élén Teleki gróffal, aki tragikusan fizetett hibájáért, amikor önkézeivel vetett véget életének (a bécsi bukásnál jelenlevő híres kiküldötteink közül egyik sem röpitett golyót a fejébe, hogy ezzel pecsételje meg a történelem előtt az ő hibáik folytán keletkezett szerencsétlenséget). A hátsó ajtón igyekeztünk megmenteni valamit abból, amit Bécsben elvettek tőlünk. Próbálkozások, amelyekkel saját butaságunkat akartuk helyrehozni.

Csökönnyösen tartva magam a tárgyilagos ítélet vonalán, mentesítve magam a barátaimat, különösen az értelmiségieket fogva tartó szenvedélytől, és előrelátva a katasztrófát, amely tényleg be is következett mindkét részen, mellőzve mindent, ami egy azonnali kontroll szemüvegén keresztül befolyásol: alaposan megvizsgáltam a tényállást a helyszínen, mind nálunk, mind pedig Magyarországon, az elragadott Észak-Erdélyben, ahol a bécsi döntés után három nappal és utána is többször jártam. Ezt annak a véletlennek köszönhettem, hogy személyes kapcsolataim és az akkori magyar kiválóságok között iskolatársaim és barátaim voltak.

A magyar kormány ugyanolyan hibásan, a maga részéről a bosszú útján indult el. Teleki gróf, az Észak-Erdéllyel frissiben „kiegészített” Magyarország miniszterelnöke, a bécsi döntés után rögtön ennek a tartománynak a fővárosába, Kolozsvárra jött. Ő sürgeti a találkozást és a magyar uralom alatt maradt román nép vezetői elfogadják, hogy megállapodjanak egy modus vivendi-ben. Dr. Hatieganu volt miniszter, dr. Dunca volt főispán és mások szertartásosan felöltötték a hagyományos frakkot és elébe mentek a magyar miniszterelnöknek. Teleki gróf magas kultúrájú de állandóan szentimentális ember, aki inkább érzelmi, mint hideg értelmi vonalon politizált (ez megnyilvánult tragikus végében is), a románság képviselőit melegen fogadta, több mint barátságosan, valószínűleg a Bécsben elért magyar sikerek hatására. Ezt érezhette dr. Dunca akkor is, amikor ugyanez a „gentleman” gróf néhány nappal később családjával együtt átrakatta az új határon. Az ő esete jellemző az összes többi esetre, melyek abban az időben történtek. Ennek az esetnek a felelevenítése olyan tájékoztató forrás lehet a történelmi események különböző értelmezésében, ami majd kedvez a fény behatolásának a történelmi hamisítások sötétségébe. Dr. Dunca ügyvéd, nagybirtokos, Kolozsvár volt román főispánja, hasonlóan sok

máshoz, feleségével, gyermekeivel és egy bőrönddel a kezükben megjelent Déván. Ide menekült kiutasítása után, amelyet – a röviddel előbb átélt események hatása alatt – a következőképpen mesélt el nekem: A magyartól elfoglalt Kolozsváron történt fogadás alkalmával Teleki gróffal váltott barátságos kézszorítás után a románok azzal a meggyőződéssel tértek vissza otthonaikba, hogy a kormány és az új magyar uralom a testvéri megértés és az együttlakó és szomszédos népek közötti békés együttélés szellemében fog haladni, a múltra pedig fátyol borul. Ez a reménykedés rövid életű volt. A magyar kormány hirtelen változtatott magatartásán és villámgyorsan ütött. Nem lévén más jegyzék, a hatóságok nagy sietségükben a telefonkönyv segítségével számos román családot szólítottak fel, hogy két órán belül hagyják el az országot. Nem szabad egyebet magukkal vinniük, csupán egy kis bőröndöt és egy pokrócot. Telefoncsengés szórta szét a barbár módon sújtott családok közé a megütközést és rémületet.

Közöttük volt Dunca dr. családja is. Ez későn kapta meg a rendelkezést és csak háromnegyed órája maradt az indulásig. A tragikus fordulattól megdöbbenően bolyongott Kolozsvár állomásán a kiűzött románok között, várva a bevagyonírozására. Egyszerre csak a hatóság egyik képviselője kiragadta a többi köréből: „Uram, önt Teleki gróf kéreti a telefonhoz, aki Budapestről szeretne önnel beszélni.” Először egy nagy kérdőjel, azután a világosság halvány pislogása és remény osont az elszürkült lelkekbe. Visszatérés lenne? Lehet-e majd beszélni azzal, aki a szakadék szélére taszított ezrek sorsát tartja a kezében, hogy ugyanez a kéz az utolsó pillanatban segít?

A gyötrő kérdésre lesújtó a felelet:

„Dunca doktor úr, azért hívtam önt a telefonhoz, hogy megkérjem, közölje azokkal ott túl, hogyha tovább is folytatják disznóságait (vagy valami ilyesmit), és a mi határainkra dobják a zsarnokian áthelyezett tisztviselők tömegét, akiket nem tudunk elhelyezni, akkor még drasztikusabb megtorláshoz folyamodunk, és a magunk részéről még több románt teszünk át a határon.” Teleki gróf lecsapta a készüléket – és Dunca doktor megindult a tehervonat felé, bezárva és összepréselve a marhavagonba a mindenüket elvesztett románok szomorú tömege mellett, hogy azután a tordai alagút mesterséges határánál mindnyájan egy brutális testi motozásnak legyenek áldatva. Értéktárgyakat kerestek, briliánt, pénzt...

Dr. Limant, a kolozsvári klinika asszisztensét a magyar csendőr egy erőteljes csizmarúgással segítette át a határon, eltörte gerince alsó csigolyáit és pár hónapos kórházi kezelésre tette alkalmassá.

Körülbelül így bántak az állampolgárokkal és vagyonukkal bizonyos hatóságok – románok vagy magyarok – egy olyan uralom alatt, amelyet alkotmányosnak és törvényesnek hirdettek a civilizált világ előtt. A kormányok és az illetékesek, akik az ezen a meredeken való lesiklásokat védelmükbe vették, amelyek végzetesen vesztettek mindkét részről a megtorlások túllícitálására, nagy felelősséget vállaltak magukra e két nép történelme előtt, amelynek annyi könnyét sajtolták ki s leírhatatlan szenvedéseket zúdítottak a szerencsétlen kettévágott Erdély lakosaira.

A felelősök tudatalatti lénye megérzi ennek a felelősségnek esedékességét; innen van a szüntelen igyekezet mindkét részről, hogy saját embertelenségeiket a mások elvetemültségével igazolják.

Elloptam a szomszédom tyúkjá alól egy tojást, a következő éjszaka – igazi „megtorlás” – ő ellop egy ökröt az istállóból. „Jól van szomszéd, egy ökröt lopsz el?” „Te kezdted.” „De én csak egy tojást loptam el tőled!” A vitát, bármilyen érdekes, a végtelenségig lehet folytatni, de az alapja elvitathatatlan marad: mindketten tolvajok, tehát elítélendők, még akkor is, ha az egyik bizonyos mértékig kérdésesebb, mint a másik.

Ennek az elítélése mindkét nép részére egy újjáépítésnek aktusát fogja alkotni. A hibák megállapítása, melyet nyomon követ a felelősök megbüntetése, emlékkövet emel majd az utóbbi években mindkét részen átelt szerencsétlenségek tömege fölé, és arra buzdít majd, hogy letérjünk a vég nélküli ellenségeskedés útjáról, amelyből sohasem mi, hanem mindig mások húztak hasznót – és induljunk el a másikon: a népek közötti megértés útján, a felsőbbrendűség és az uralom kölcsönös igénye nélkül.

AZ ADOK-KAPOK ÁRNYÉKÁBAN

Nem olvastam még román embertől a fentihez hasonló kiegyensúlyozott, tárgyilagos színvallást a második bécsi döntés kérdésében. Szinte a szemünk előtt zajlik a kezdetben korrektnek hitt és remélt békebíróóság fölötti dühkitörés és a szemet szemért, fogat fogért replikázó indulatok eszkalációja. Nem telik bele sok idő, és már senki sem nevezheti ártatlannak magát ebben a konfliktusban. Az adott és a kapott ütések, az egymáson ejtett sebek azt bizonyítják, hogy Trianon egyáltalán nem oldott meg közöttünk semmit, továbbá a bécsi igazság-

tételt is tisztára fölösleges volt kierőszakolni, ha végül is a második világháború, majd Párizs és az azóta tartó, hol nyílt, hol burkolt kötélhúzás lett a végeredmény.

Dr. Petru Groza / Gróza Péter valójában nem volt akkora történelmi személyiség, mint amekkorává nőtt az alakja köré font kultusz, a legendák és anekdoták nimbusza sejtetni engedné. Börtönnaplója után ítélve viszont kettős kötődésében odáig jutott kultüremberként mutatkozik be, aki a román és magyar nép érdekeivel azonosulva tud és mer pártatlan lenni egy olyan korban, amikor ez a képesség csak nagyon keveseknek adatott meg. Ez az, amivel máig hatóan üzeni tud nekünk a Malmaison alkalmi foglya az 1943–44-es év fordulójáról. A többi: vanitatum vanitas...

Vagy olyan tisztaság, büntelenség utáni eredendő kósza vágy, amit Groza barátja, Serestély Béla egy örökszép versében így fogalmazott meg:

SERESTÉLY BÉLA: *A hó, a hó...*

A hó, a hó, a hó, a hó...

*Égi szita szitálja lassan
és hull és hull és egyre hull,
angyalpárnákból lágy pihék
szállongnak szakadatlanul,
égi kezek csak egyre ontják,
befödve gyászt és vért és pompát,
csak hull és hull, mindegyre hull,
s már minden fehér hóba fül:
a háztető, a rét, a domb,
toronytetőn a fénylő gomb,
a temető, a szántóföld
fehér halotti leplet ölt,
az országút, a híd, a tó,
mind, mind vakító, tiszta hó,
a templom és börtön felett
halld hancúrozni a Telet,
hogy pattan csípős ostora,
belé reng kórház, oskola,*

a hó mint pajkos, rossz kölk,
a két szemed közé röhög,
s mint csintalan, vásott gyerek,
veled szünetlen incseleg,
arcodba vág, nyakadba hull
és paskol irgalmatlanul,
szegény, fázós, didergő fák,
mint posztot álló katonák,
míg Tavasz-káplár úr nem int,
hóköpenybe strázsálnak kint,
őrizve ők az utakat,
hol csilingelő szán szalad
az ólomszürke ég alatt,
honnán a hó szakad... szakad...

Már napok óta egyre hull
és szünetelni nem akar,
és bitófát és Golgotát
egyforma szűzlepel takar,
és erdőszélen őz nyomát
és tolvajét, ki lopni járt,
fehér leplével elfedi
a hófehér hó egyaránt,
szekér, ha máma erre jár,
holnapra nincs nyoma se már,
mert szüntelenül hull a hó,
a hó, a hó, a hó, a hó...

Ó, tiszta hó, ó, szűzi hó,
veled az Úr lelke izent,
e szűz fehérség jaj de jó
és jaj de jó e szűzi csend!
ó, szálljatok lágy hópihék,
nyílj ablakomon jégvirág,
csak így tudom elhinni még,
hogy van egy tisztább, szebb világ,
ahol a könny, a gyász, a vér,

*a bűn s erény: fehér, fehér...
Ha jön a kékszemű Tavasz -,
e csélcsap, ifjú, vad kamasz,
úgyis mindennek vége már
és jön a lucskos sár, a sár
s a kék, mosolygó ég alatt
egy csepp fehérség sem marad...
Ó, áldott, szűzi, tiszta hó,
mindig így élni volna jó,
bünt nem tetézve szüntelen,
– fehéren, tisztán, büntelen...*

(A Malmaison épülete mára megszűnt megtorló intézménynek helyet adni, s hogy le ne bontsák, ma a lehető legcivilibb intézmény: egy éjszakai klub működik benne; termeinek, celláinak rideg, morbid környezetében önfeledten, a múlttal mit sem törődve szórakozik a bukaresti fiatalság...)

A KETTŐS/TÖBBES IDENTITÁS KÉNYSZERŰ „DIVATJA”

Elemzésemben idáig érve soraimat közzétettem egy internetes portálon. És nem maradt visszhang nélkül...

Néhai Dehel Gábor kolozsvári színművész, rendező és író társ szólított meg Groza-ügyben, úgy érezvén, neki is van közölnivalója a tárggyal kapcsolatban. Pár éve jelent meg ugyanis hajdani színpadi „játszótársával”, Bisztrai Máriával készült beszélgetőkönyve (*Bisztrai Mária*. Prospero könyvek sorozat, Kolozsvár, 2011, Komp-Press Kiadó), aki életéről és pályájáról szóló vallomásában nyíltan tanúságot tett születésének körülményeiről és szülei érzelmi kapcsolatáról.

Bevallom, a levél már ennyivel is fölkelte az érdeklődésemet, hát még amikor belenéztem a könyvbe, és megnyílt előttem egy romantikus külsőségektől egyáltalán nem mentes, de valós és hiteles, a szó szoros értelmében „síron túli” szerelem igaz története, a maga tanulságaival együtt.

Bisztrai Mária ugyanis nem egyszerűen visszaigazolta, hanem részletekbe menően kiegészítette azokat a tudnivalókat, amik az ő világra jöttét, gyermek- és ifjúkorát és egész erkölcsi habitusát meghatározták.

Ezek szerint az ő édesanyja, Kabdebó Jozefina (Duci) tulajdonképpen néhai Baracházi Talpasi Kabdebó Gergely, Temes megye egykori főispánja unokája.

A nagyapát otthagya a felesége és Déván újra férjhez megy, bizonyos Kézdiszentléleki Kovács Lajos földbirtokoshoz, s Kabdebó néven viszi magával a lányát is – aki Bisztrai Mária édesanyja.

De hadd valljon a leghitelesebb tanú, az 1923-ban született nyugalmazott színész:

Édesanyám és Groza Péter Déván szerettek egymásba. Groza akkor már jól menő ügyvédi irodát vezetett, birtokai, részvényei, szállodái voltak. Saját erejéből gazdagodott meg. Édesapja egyik közeli községben volt pap. Anyám családja akkor még szívesen fogadta az udvarlást. Apám apja háborgott, ellenezte. Ő egész életében engesztelhetetlen maradt. Hallani sem akart rólam. Nehezen értette meg, hogy fia, aki magyar felekezeti iskolába, líceumba, sőt zsidó iskolába is járt, aki Pesten a Pázmány Péter egyetemen és németországi egyetemeken végezte tanulmányait, már másként viszonyul a magyarsághoz is. Apám magyar osztálytársaival élete végéig tartotta a szívélyes kapcsolatot. Például Nagybaczoni Nagy Vilmostal, aki a negyvenes években Magyarország honvédelmi minisztere volt. De írókkal is: Bánffy Miklóssal, Tamási Áronnal és még sorolhatnám... Színészekkel is... Szüleim 1912 szilveszterén eljegyezték egymást. Tessék, itt az eljegyzési gyűrű, édesanyám élete végéig viselte. Majd én is...

A gyűrűbe vésve az áll: *Berkenye*. Mit jelent ez? – tudakolja a joggal kíváncsi Dehel. A magyarázat sem késik:

Együtt olvasták Gárdonyi Géza: Te, Berkenye! című kisregényét, a Pesti Hírlapban jelent meg. Attól kezdve apám Berkenyének szólította anyámat. 1913-ban egyre feszültebbé vált a politikai helyzet, fellobbant a nacionalizmus és a család egy délután betiltotta a kapcsolatot, méghozzá eléggé durván. Addig mindig a szalonban fogadták, kávé, tea, sütemények, likőr – ahogyan akkor jobb házaknál az természetes volt. Azon a napon, tudomásom szerint, nagyanyám be se tessékelte a szalonba apámat, a verandán ültette le, terítetlen asztal, egy tea... És közölte a döntést: „...talán csak nem képzelte komolyan, hogy ebben a helyzetben egy román fajnőkhöz adjuk a leányunkat...”

Apám ezt soha nem felejtette el. Képviselőként, Károly király minisztereként, Mihály király miniszterelnökeként, a demokratikus kormány miniszterelnökeként, a Népköztársaság elnökeként olykor megjegyezte: „Mégis

lett valami a fajankóból...” Közben minden körülmények között rettentő úri módon viselkedett a családdal. Pedig néha nagyon nehéz helyzetbe kerültek. Segítette akkor is őket, amikor ki akartak telepedni Magyarországra. Pedig nagyon megsebeztek.

Bisztrai Mária meggyőződéssel vallotta apjáról: rendkívüli személyiség volt. Írhatnánk ezt akár a gyermeki elfogultság számlájára is, de a beszélgetőkönyv egészének ismeretében nem tesszük, inkább felvillantjuk a továbbiakban azokat a jelentésszerű tanulságokat, melyek egy kivételes egyéniség rendkívüli életsorsából fakadnak. Annak ellenére, hogy a sors és az etnikai előítéletek – a közelgő háborús feszültségek okán is – elszakítják egymástól a szerelmeseket, a kapcsolat időben átnyúlik azokra az évekre is, amikor Groza Péter, az 5+1 gyerekes, mindkét családjához hűségesebben maradni szándékozó apa már nem él. Erre vonatkozóan valószínű, hogy Mária az utolsó hiteles tanú.

BERKENYE

Síron túl tartó szerelem volt az – állítja. – A szó legnemesebb értelmében. Apám halála után négy hónapra 1958. június 13-án Anyám hatvanadik évét töltötte. Reggel csengetnek. Kinyitom az ajtót. Hatalmas virágcsokor. Mögötte egy ember. Átadta a csokrot, s egy borítékot... Kérdésekre nem válaszolt, meghajolt, elment. A borítékban egy levél volt, gépírással:

*„B e r k e n y e!
Mi tovább élünk,
Szeretjük egymást és az embereket,
Akarjuk a jót, s álmodjuk a Szépet,
Küzdünk mind azért, ami Nemes
S győzünk rendíthetetlenül.*

B e r k e n y e”

Tíz év múltán, anyám hetvenedik születésnapján – 1968. június 13. – ismét csengetnek, hatalmas csokor mögött egy ember... Gépírással levél...

*„B e r k e n y e!
Újból itt vagyok s fogom a kezéd.
Fogjuk egymás kezét, mint egykor:
Szótlatlanul s mégis mindent megértve.
Így lépünk
a tér végtelenségének s*

az idő örökkévalóságának
birodalmába.

Berkenye, B e r k e n y e!!
Berkenyéd.”

...Miután kineveztek [színház]igazgatónak, jelezték, hogy illene tisztelgő látogatásra utaznom Bukarestbe Fazekas Jánoshoz. Akkor a kormány legmagasabb rangú magyar tagja volt. Talán a minisztertanács alelnöke. Négy szemközt fogadott. Többek között megkérdezte: „Édesanyja megkapta a születésnap üdvözlőleveleit?...” Apám a halálos ágyán diktálta le azokat a sorokat és megkérte, hogy a megadott időpontokban juttassa el hozzánk. Fazekas János nem feledkezett meg ígéretéről. Fantasztikus! De ez számomra azt is jelenti, hogy nagyon becsülhette apámat, anyámat...

Az egymástól eltiltott szerelmesek, valami felsőbb hatalom elrendelte véletlen folytán, egy dévai színházi előadáson évek múltán egymás melletti páholyba kerülnek, olyannyira, hogy Mária édesanyja és Groza könyöke már-már egymáshoz ér. A férfinak ekkor már törvényes házasságából származó gyermekei vannak, akikről példásan gondoskodik, de az érzelmeknek nehéz ellenállni.

...Apám átszólt – folytatódik a családregény –: „Szeretsz-e még, Berkenye?” „Jobban, mint valaha...” válaszolta anyám. Néhány nap múlva apám Kolozsvárra utazott – anyám utána!... Anyám nem akarta, hogy apám tartsa el, megélhetési lehetőséget keresett, ami kínálkozott, az nem tetszett neki... Gondolt egy nagyot és jelentkezett a Sétatéri Színházba Janovics Jenőnél meghallgatásra. Ügyesen énekelt, táncolt, árnyaltan mondta a szöveget, ugyanis Déván részt vett, főszerepeket játszott a „hölgyek-urak” műkedvelő előadásaiban. Janovics direktor meghallgatta és már indulásból operett-főszerepben, címszerepben léptette fel. Ez volt a Pillangó főhadnagy. 1921-ben, valamikor nyáron mutatkozott be. Másnap aláírhatta a szerződést. Primadonna szerepek sorozata következett... Sikere volt, dédelgette a közönség...

Ez viszont apámnak nem tetszett, irtózatosan féltékeny volt, de valahogyan megbékélt a helyzettel. Aztán jöttem én, és anyám soha többé nem lépett színpadra... Én, hogy úgy mondjam, „áhitott” gyermek voltam. Mindketten akartak, de a helyzet reménytelennek tűnt. Akkor elzarándokoltak egy híres kegyhelyre, Máriaradnára, onnét hozták ezt a szobrocskát meg ezt a levelezőlapot, mely a kegyhelyet ábrázolja. Történt ez 1922.

augusztus elsején, és én 1923. május 25-én világra jöttem – Isten akaratából... Apám, annak rendje-módja szerint elment a kolozsvári anyakönyvi hivatalba és kiváltotta a keresztlevelet. Anyám vállalta a leányanyaságot és ragaszkodott ahhoz, hogy Kabdebó néven iktassanak be. Apám is vállalta az apaságot, és ragaszkodott ahhoz, hogy az ő neve is szerepeljen a keresztlevelemben. Például Svájcban, Zürichben szerzett német–francia diplomáciai szolgálatra jogosító diplomám Groza Mária névre van kiállítva. Apám nem erőltette, hogy ortodoxnak kereszteljének. Római katolikus szertartás szerint kereszteltek.

Volt egy pillanat, amikor Groza Péter válni szeretett volna s rendezni a viszonyát első szerelmével. Végül győzött a réalpolitika s a további öt, házasságon belüli Groza-gyerek érdeke. Viszont Mária egy percig sem szenvedett hiányt az apai figyelemből. A negyvenes évek második felében Svájcban hivatásos diplomatának tanult, akárcsak féltestvére, a később tényleges diplomata-karriert befutott Groza Liviu, volt ENSZ-tanácsos. Mária később nem élt a felkínált lehetőséggel és lemondott a diplomáciai karierről. Színésznő szeretett volna lenni. Így írja le döntését és édesapja reakcióját:

Valójában gyermekkorom óta foglalkoztatott [a gondolat], csak nem mertem, addig soha nem mertem bevallani. Bukarestbe utaztam. Apám az irodájában fogadott. Vettem egy mély lélegzetet és bejelentettem: Döntöttem, színésznő akarok lenni! Azt hittem, rám borítja az íróasztalt. Hosszú szünet után szólalt csak meg: „Örült vagy, de szeretem az örülteket. Nem bánom, csak csinálj végre valamit, csak lássalak ismét mosolyogni.” ... Az ötvenes évek legelején, mikor államvizsgáztam, gratulált, de volt egy keserű megjegyzése. Azt mondta, hogy valójában örül, hogy pályát módosítottam, mert piszkos munka a politika... Gondolod, ha sejtí, hogy elfajul a helyzet, nem beszélt volna le, nem akadályozta volna meg, hogy azzal a végzettséggel, amelyet én szereztem, öngyilkos módon felvételizzek a színiakadémiára?

„ELŐTTEM A PÉLDA”

A kislány Bisztrai Mária élményei a beszélgetőkönyvben nem csak az apáról – akit a 17 éves lány akkor még csak „foszlányokban” érzékel –, de az általa megismert politikusról is felelevenednek. A kolozsvári családjával magyarul beszélő apa következetesen művelte korábban megszerzett magyar kultúráját, magyar beszédeit, megnyilvánulásait is ő maga írta.

Ott volt előttem a példa – mesélte Bisztrai Mária –, hogy lehetséges magas szinten elsajátítani a „nem-anyanyelvet” is. Igyekeztem is világszerte, kötelességemnek is éreztem, mégis mindig volt egy akcentusom. És milyen a színészsors? Megtörtént, hogy még hasznomra is vált. Éppen ezért az akcentusért hívtak meg vendégszerepelni a Román Nemzeti Színházba. Egy külföldön nevelkedett, Romániába visszatért lányt játszottam...

A negyvenes évek elejéről, a „kis magyar világ” hangulatáról meg ilyen emlékei vannak:

A hangulatra emlékszem. Örömmámor! Természetesen. Arra is, hogy később már szorongás is megjelent. Nem is tudom, pontosan hogyan éltem meg, miket tapasztaltam, mert emlékeim bizonyára összekeverednek a későbbi olvasmányaimból szerzett információkkal. Természetesen fellobbant a nacionalizmus, elkezdődtek az átvilágítások, számlák kiegyenlítése... A Társulat visszaköltözött a Nemzeti Színházba. Rettenetesen leromlott állapotban vették át. De Janovics már nem lehetett igazgató. Dr. Kádár Imre sem lehetett igazgató, aki Janovics munkálkodásának folytatója volt, író, költő, drámaíró, fordító, kritikus, rendező és színházigazgató. Motorja, megtartója, egyik legnagyobb, legtekintélyesebb, legeredményesebben tevékenykedő alakja volt a kolozsvári, az erdélyi színjátszásnak. Zsidó származásúak voltak és az akkori magyar törvények szerint nem lehettek vezető művészek. Sok színész is kikerült a társulattól...

Groza ebben a családjára nehezedő, kétszeresen feszült, gyanakvó helyzetben is átjött Romániából, bebetoppant Kolozsvárra Máriaékhoz. Mindig náluk szállt meg – a családja voltak.

Apámnak volt egy szobája. Oda nem volt szabad még a takarítónőnek sem bemenni. Én néha belopakodtam, nem nyúltam semmihez, csak ültem az egyik fotelben... Csak ültem. Ma is érzem azt az illatot, a bőrfotel és a szivarjai dohányillatát...

Groza ezeket a kolozsvári útjait rejtett politikai kapcsolattartásra is felhasználta: többek között a román–magyar megbékélésre szólító negyvennyolcas szellemű röpiratot is ő vitte el Dél-Erdélybe Kolozsvárról. Mária egyik meghatározó élménye volt egy váratlan házkutatás:

Ez már '44-ben történt. Magyar hatalom volt, sőt a németek is megszállták Magyarországot. A deportálások is elkezdődtek... Egyszer, átutazóban, rám bízott valamilyen iratokat, egy mappában, azzal, hogy valaki majd érte jön. Én meg sem néztem őket. A mappát íróasztalomra tettem, ott hevert... Mikor a rendőrség és a Gestapo kutatott – egyenruhások, civil ruhások –,

csak sejtettük, hogy az akció oka apám valamelyik látogatása lehet, de arról fogalmunk sem volt, hogy mit kereshetnek. Az egyik civil ruhás felüötötte a mappát is. Beleolvasott... „Itt nincs semmi!” – lökte félre. Nem tudom, milyen rangja lehetett, azt sem tudom, milyen bűnököt követett el – hiszen hallottunk arról is, hogy agyonverték antifasisztákat kihallgatás közben –, de én annak az embernek örökre hálás lehetek. Mikor befejezték, utolsónak távozott. Az ajtóból visszafordult, magához intett: „Kislány, jobban tenné, ha olyan papírokat nem tartana az íróasztalán.” Akkor az az ember a fejével játszott. Aztán megtudtam róla, hogy kolozsvári volt, ismerte édesanyámat. Sokat járt színházba kisgyerek korától. Az apja színházi alkalmazott volt. Többek között ő hordta ki a szerepeket, mert akkor az volt a szokás, hogy a szerepkivonatokat – nem az egész darabot – eljuttatták a színészhez, hogy ne fáradjon azért be a színházba, inkább maradjon ideje a tanulásra. Ha jól emlékszem, Németinek hívták... [A dokumentum] A Kolozsvárról elhurcolt zsidók névsora volt...

Amelyik aztán – ma már senki sem emlékszik rá, hogy hogyan – eltűnt.

HÁNYAN ÉLNEK EGY EMBERBEN?

Bisztrai Máriát mindig is foglalkoztatta az identitása. Olyan szokatlan egybeesések és egyezések történtek az életében, mint például az a tény, hogy azon az erdélyi magyar főiskolán lett színésznő, amelyet a saját román édesapja avatott fel. A negyvenes évek közepén született erdélyi magyar egyetemek fontosságáról, szükségességéről Groza Péter nem csupán konjunkturálisan beszélt. Lánya így emlékezik erre:

„Azt akarom, hogy a határok levegővé váljanak... Higgyék el, én pontosan tudom, mi folyik egy kisebbségi ember lelkében. Hiszen magam is voltam kisebbségi” – mondja a ’45-ben alakult Bolyai Magyar Tannyelvű Állami Tudományegyetem megnyitóján: bölcsészet, jog, közgazdaság, természettudomány, orvosi és gyógyszerészeti fakultás. Ez utóbbi, helyszűke miatt, végül is nem Kolozsváron, hanem Vásárhelyen alakult meg. Groza ennek a tanévnyitójára is elutazott. „Tudom, hogy román részről vannak – sajnos, különösen úgynevezett értelmiségi körökből –, akik halálosan meg vannak sértődve, hogy magyar egyetemet létesítettünk. Azoknak, akik boldogtalanul akarják tenni ezt a két népet, azt üzenem: vállalom a román nép színe előtt a felelősséget: vállalom azt is, hogy most a román nép árulójának tartanak. A történelem nekem fog igazat adni.”

Sajnos, a történelem azóta sem mondta ki a döntő szót, sőt, a kártyákat is jócskán összekeverte, pedig 1946-ban még történt volt egy s más: megalakultak például a csángómagyar iskolák, megnyílik a marosvásárhelyi Székely Színház, magyar zeneakadémia létesül, egy év múlva pedig Állami Magyar Opera... Ezek egy része ma már (egyeseeknek kényelmetlen) emlék csupán... Mint ahogy emlék egy olyan apa, aki többségi léte dacára nem az erőből politizálást tartotta célravezetőnek, annál inkább a tárgyalásos konszenzust. Sose felejtette el, hogy a többségivé vagy a kisebbségivé válás konjunktúra kérdése csupán, s az egyikből a másikba való „átigazolás” lehetősége sokszor a pillanat műve.

Dehel Gábor íróként (akiről később kiderül, hogy maga is kettős identitású) nyíltan fölteszi a kérdést:

Milyen késztetések révén lesz valakiből magyar színész, aki anyai ágon örmény, apai ágon román, aki román állampolgárnak született, aztán magyar állampolgár lett, aztán ismét román állampolgár, akinek külföldön szerzett képesítéssel nekivághatna egy pályának, melyen az apai támogatás kétségtelenül előnyös lehet, aki egy ilyen lehetőséget kiséper az életéből?

A válasz:

Igaz, román származású is vagyok és az örmények is nyilvántartanak... De – Isten bocsássa meg nekem – én sem román, sem örménynek nem érzem magam. Én magyar vagyok. Erdélyi magyar... Nagyon jó barátaim gyakran lesújtóan nyilatkoztak a románokról, nem fogták vissza magukat a jelenlétemben sem, miért is tették volna, magyarnak tekintettek. Észrevettem, hogy időnként érzékenyebben érintettek a megjegyzések, érzékenyebben, ahogyan az a „jó magyarhoz” illik. Megkértem őket, mérsékeljék magukat, mert apámat is bántják, ez pedig nekem rosszul esik, de anyámat is bántják, mert szerette apámat...

A bevallás tekintetében, ennyi riportalanyi nyíltság után, most a szerző Dehel Gáboron a sor:

Összemixelt bennünket a történelem, és még mindig nem tudom eldönteni, hogy ez a történelem ajándéka vagy átka... A kettős identitás, az tény, azzal születik valaki és hordozza... én soha nem láttam apámat. Illetve láthattam, de nem emlékszem. Egyetlen közös fényképünk van. Pólyás koromból. Apám karjaiban ringat és szeretettel, meghatottan néz. Román apámat a család és a társaság a bécsi döntés mámorában kitagadta, sőt, ellene fordultak. Bár bejelentette, hogy a határváltozás ellenére családjával

akar maradni. Gépészmérnök volt, szakiskolában tanított. Romániába száműzték. Naszódon kapott állást, ugyancsak szakiskolában. A „sürgésforgás hősei” arra kényszerítették anyámat, váljon el, másként nem őrizheti meg állását. Engem átkereszteltek reformátussá. A válást lebonyolították. Apám is kapott egy törvényszéki döntést. Az annyira megviselte, hogy önként jelentkezett a frontra, anyám és szülei legnagyobb kétségbeesésére. Tartalékos tiszt volt. Aztán diákjai rövid nekrolóiban emlékeztek rá: „Szeretett tanárunk, oldalfegyvere tisztítása közben megsebesült...”

Református magyarként nőttem fel, de egyformán zavar, ha igazságtalannul bántják anyámat vagy apámat. És ez az érzés valahonnan nagyon mélyen él bennem. Réges-rég azért fohászkodtam, hogy mindig legyen annyi erőm, hogy szüleim közül azt védelmezsem, akit éppen bántanak, hogy minden körülmények között vállaljam őket, és egyiket se tagadjam meg, ne titkoljam származásomat, ahogyan ezt sokan megtették, megteszik – mikor honnét fúj a szél. A „szervek” többször jelezték: „te román vagy” apád után, jelezték azt is: rosszallják, hogy minden úrlapban magyar nemzetiségűnek vallom magam. Végül is az ismert történelmi helyzet oldotta meg a dilemmát. A bántások döntő többsége anyámat érte. Így az ő oldalához simultam, így teltek el az évek.

A MÚLTAT BE KELL VALLANI...

Sokáig jó kis szlogennek tűnt a József Attilától vett idézet, amit szinte minden helyzetünkre rá lehetett húzni:

Én dolgozni akarok. Elegendő / harc, hogy a múltat be kell vallani. / A Dunának, mely múlt, jelen s jövőendő, / egymást ölelik lágy hullámai.

És hittel hitte az ember, hogy ezzel föl is oldott mindent, ami feszültség, konfliktus személyes kis életében. Csakhogy a fenti szentencia nem éri be a kinyilatkoztatással: valódi tanulssággá kell válnia – úgy, ahogy az a Groza lány Bisztrai Mária életében és későbbi színházi munkásságában be is következett. Talán nem tűnnek nagy szavaknak ezek, ha arra gondolunk, hogy Groza Péter legkisebb, hatodik gyermeke bő tizenöt éven át (1969–1985 között) a Kolozsvári Állami Magyar Színházat igazgatja. Az, hogy az ő személyére esett a felsőbb szervek választása, nyilvánvalóan konjunkturális döntésnek is betudható, hiszen kinevezésekor biztosan nyomott valamit a latba mind az apa nemzetisége, mind politikai háttere. Ezek olyan idők voltak: előlről-hátulról megnézték, ki fia-borja az ember... (Miért? Talán ma

másként van? – berzenkedik belülről valaki...) De a fő hangsúly mégis csak a szakmaiságon van. Bisztrai Mária tartós igazgatósága – és ezt eleveníti fel a beszélgetőkönyv egy tekintélyes része – azért lehetett sikeres és értékteremtő, a mind sűrűbben tornyosuló gátak és gáncsok ellenére, mert a fontolva haladás, a nyugodt taktikai lépésenkénti építkezés következetes gyakorlatára épült.

A színháznál dolgozók egy pillanatra sem felejtették el – és ebben a direktorasszonynak meghatározó szerepe volt –, hogy egyéni szakmai kiteljesedésük óhatatlanul népszolgálatlalt párosul, amire a kolozsvári színház mindenkori helyzete és hagyományai kötelezik őket. A színházat éltető közönség – és közösség! – megtartásának erkölcsi parancsa nem egy elvetendő merkantil rögeszme, ahogy azt manapság valakik láttatni próbálják, hanem hosszú távú helyzetfelismerésből fakad. A kisebbségi politizálásban ugyanis vétek lemondani a körületekről, az önálló, közösségmegtartó cselekvésről. Amely lehet akár taktikázás, halogatás, hasznos kiegészítés, ha a helyzet úgy kívánja. Csak értelmetlen huzárkodás nem.

Ha kell, ha nem, erőből kakaskodni kimondottan a beszűkült többségi tudat reflexe, amely természetesnek tartja, hogy ha nincsen is igaza, az ő mindent eldöntő súlya folytán mégis csak az ő oldalára billen a mérleg.

Ha egy kisebbséget képviselő viselkedik így, annak katasztrofális következményei lehetnek, nem csak az egyén, de a közösség sorsára is.

Nem is beszélve a helyzet erősen groteszk jellegéről...

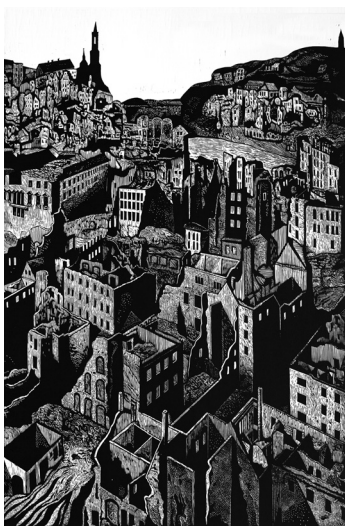
Dehel Gábor beszélgetőkönyve a Groza család és a kolozsvári magyar színház közelmúltjába való párhuzamos visszapillantásával szerencsésen átment számunkra egy jókora időszakot a mába, annak többszörösen átszenvedett, átgondolt és kimondott tanulságaival. Ezzel a Malmaison foglyának üzenetéhez mintegy hozzáadódik mindaz, amit a lánya és munkatársai az elmúlt évtizedekben megtapasztaltak. Értékben pedig jelentősen növekednek azok a személyes élményeink, melyek a fentebb megfogalmazottakra „rímelnék”.

*

E sorok írója alkatánál fogva is úgy próbálta megélni eddigi életét, hogy abban a konfrontációk helyett a megértés és az egyezkedés mondják ki a végső szót. Mondhatni, rajtam eredendően fogott a kisebbségi tudat pszichológiája, és bár igen fontosnak tartom a

hovatartozásomat, születésem körülményeiből nem kívánok büszkén erényeket kovácsolni. Azt hiszem, emberi erényeim kell hogy elsődlegesen beszéljenek, mert az, hogy milyen nyelv szellemében nőttem fel, merőben a véletlen műve. Azon a tájon, ahol születtem s ahol élek – ez pedig érvényes lehet az egész Kárpát-medencére –, sokféle embert meghordozott a történelem, akiknek sikerült jól összekeveredniük. Családi viszonylatban annyit sejtök, hogy anyai ágon nagyapámék Füzessy családja valamikori sváb eredetre tekint vissza, apai ágon viszont a nagyanyámék familiájának ereiben szinte biztos, hogy egy Pop nevű család vérvonala is csörgedez. Amikor tehát túlzott magyarhatnékom támadna, mindig tudatában kell lennem annak, hogy engem, lényem mélyéről egyúttal egy kis román és egy kis sváb is kíváncsian figyel...

Vannak, akik mostanában ismét előszeretettel beszélnek „jó” és „rossz” nacionalizmusról. Ez az „árnyalási kísérlet” nem egyéb, mint menlevelet adni annak a kisebb-nagyobb nemzeti önzésnek, ami könnyen elhatalmasodhat az emberen, ha elhiszi, hogy ő a világ közepe. A „jó nacionalizmus” olvasatomban annyira nonszensz, mint ahogyan „jó gyilkosság” sem létezik. Amennyiben szóba kerülne, a konnotációja eleve valami rosszat sugall, a veszélye pedig olyan, mint egy gyilkos lőfegyveré: ha kéznél van, bármikor elsülhet és életet olthat ki...

Háború (Memento) (linómetszet)